

III. Richard

2011. december 13. kedd, 16:46 - Módosítás: 2012. február 23. csütörtök, 08:04

21:30, Csütörtök (február 23.), Duna World

Shakespeare: III. Richárd

148 perc, 1992

rendező: Marton László

író: William Shakespeare

szereplő(k):

Gálffi László

Harsányi Bence

Lukács Sándor

Kern András

Seress Zoltán

Kenderesi Tibor

Hegedűs D. Géza

Bárdy György

Oberfrank Pál

Selmeczi Roland
Kaszás Attila
Balázs Péter
Cserna Antal
Szombathy Gyula
Kálid Artúr
Áron László
Bozóky István
Benkő Gyula
Vallai Péter
Méhes László
Besztercey Pál
Bajka Pál
Leisen Antal
Almási Éva
Kútvölgyi Erzsébet
Barta Mária
Eszenyi Enikő
Szabó Gabi
Boros Zoltán
Dániel Gábor

Dunaszínház
Közvetítés a Vígszínházból, felvételről

Országomat egy lóért! E két pilléren ível a legendás királyi szörnyeteg, Gloster herceg véres karrierje, hogy útja végén III. Richárd királyként maga is kard által veszítse életét. Egyetlen vágya: a hatalom. Lenyűgöző szerepjátszó: ennek is köszönheti, hogy ördögi szándékainak mindenki bénultan engedelmeskedik.

*

Shakespeare

III. RICHARD KIRÁLY.

(Fordította: Szigligeti Ede)

<http://mek.niif.hu/04600/04610/html/magyar.htm#d1e13476>

BEVEZETÉS

Az első nyomtatott kiadása III. Richardnak 1597-ben jelent meg; de valószínű, hogy már jóval előbb színre került, közvetlenül VI. Henrik után, melynek folytatását képezi. Egy 1595-ki epigramm a mézes nyelvű Shaksperet magasztalja, Apollo kedvencét, s művei közül Venus és Adonist, Lucreciát, valamint Romeo és Juliát és Richardot említi. Korábbi eredete mellett tanúskodnak a benső bizonyítékok is, s ezeket még jobban megerősíti egy másik Richard-dráma, mely 1594-ben jelent meg s ezt a címet viseli: III. Richard igazi tragédiája (the true tragedy.) Valószínűleg Shakspere tragédiájával akart versenyezni s már címében jelezni felsőségét, a miből az következne, hogy Shakspere III. Richardja 1594-ben már nemcsak színre került, hanem igen népszerű is volt, másképp nem adott volna okot e versengésre. Mások szerint ez ismeretlen szerző drámája régibb volt a mienknél, a minek különben erre nézve semmi további jelentősége nincs, mert a kettő között a tárgy kivételével semmi hasonlatosság sincs. Volt még más, latin drámája is III. Richardnak, Thomas Legge Richardus Tertiusa, melyet 1597-ben adtak elő a cambridgei tanulók. Shakspere drámájának azonban ehhez sincs semmi köze. Egyetlen forrása Holinshed krónikája volt, mely csaknem változtatás nélkül közli Morus Tamás könyvét V. Edvárd és III. Richard történetéről.

Shakspere „historiái” közül III. Richard az, mely történeti drámáinak sajátos varázsát leginkább egyesíti a valódi tragikus hatással, s joggal foglalhat helyet nagy tragédiái közt. Richard megdöbbentő alakja mindenkor kedvelt szerepe volt Burbadgetól kezdve a legnagyobb angol tragikus színészeknek, s más nemzetek művészei is ambíciójoknak tarták e szerepet játszani, melynek csak némileg megfelelő előadása is biztos lehet a legmélyebb hatásról. Nagy népszerűségét mutatja a sok negyedréti kiadás, mely Angliában a folio-kiadás előtt, sőt még utána is megjelent. Más nemzetek színpadjain is állandóan a játékrenden van. Magyarul a nemzeti színházban először 1843-ban került színre, eleinte Vajda Péter fordításában, melyet 1873. óta Szigligetié váltott fel. Ugyanez foglal helyet a Kisfaludy-társaság Shakspere-kiadásában.

III. Richardról a krónika, Shakspere forrása, a következő jellemzést nyújtja: Richard, Gloster herceg, bátorságra és lelki tehetségekre nézve egyenlő volt testvéreivel, de testi alakja és lelkülete mélyen alattuk állt; mert kis termetű volt, ferde tagokkal, púpos háttal, bal válla sokkal magasabb volt, mint a jobb, arczvonásai visszataszítóak, a mit a nagy uraknál martialisnak, más embereknél azonban másképp neveznek. Gonosz, hirtelen mérgű, irigy volt és koraérett már születése előtt, mert beszélik róla, hogy anyja, a hercegnő, oly nehéz vajúdasban volt vele, hogy vágás nélkül meg sem szülhette, és hogy lábával jött a világra, a mint másokat kivinni szoktak; azt is mondák, hogy fogakkal született; vajjon az emberek gyűlöletből többet mondtak-e az igazságnál, vagy a természet ez embernél, ki életében annyi természetellenes dolgot volt elkövetendő, megváltoztatá menetét, ennek eldöntését istenre bízom. Így e tulajdonságainak egyesülése, összeköttetésben arczának és testi alkatának hiányaival, bizonyoságul szolgált e mondás mellett: *Distortum vultum sequitur distorsio morum.* (A ferde arczot az erkölcsök ferdesége követi.) Háborúban, melyhez inkább illett lelkülete, mint a békéhez, nem volt rossz vezér. Sok győzelmet nyert, néha vereséget is szenvedett, de soha sem saját hibájából, vagy mintha bátorsága és okossága hiányzott volna. Bőkezű volt még erején felül is; gazdag ajándékokkal bizonytalan barátokat szerzett magának, és azután kénytelen volt, másutt zsákmányolni és zsarolni, a mi biztos gyűlöletet hozott számára. Alattomos volt és hallgatag, mély képmutató, mozdulataiban alázatos, szívében kevély, külsőleg bizalmas, hol bensőleg gyűlölt, mindig kész megcsókolni azt, kit megölni szándékozott;

kíméletlen és kegyetlen, nem mindig rossz akaratból, hanem gyakran becsvágyból, céljának elérése végett; barát és ellenség egyforma volt rá nézve, hol hasznáról volt szó, és nem kimélte életét egy embernek sem, a ki útjában állt.

Elbeszélésének végén, miután elmondta Richard halálát, ismét jellemzi őt néhány sorban a krónikás: Kicsiny és idomtalan termetű volt, egyik válla magasabb, mint a másik, arcza kicsiny, de kegyetlen kifejezésű, úgy hogy első tekintetre meg lehetett ismerni gonosz, csalfa és álnok érzületét. Ha gondolatokba mélyedt, folytonosan alsó ajkát harapta és rágta, mintha vad természete szakadatlan nyugtalanságban és izgatottságban volna; emellett törét szüntelen kihúzta félig hüvelyéből és ismét visszatolta. Gyors és találó elméssége volt, mester volt a képmutatásban, s rendkívül gőgös érzelmű és követelő lelkű...

Bizonyára sötét vonásokkal rajzolt arczkép, melyben lehetetlen a pártosság elfogult kezének nyomaira nem ismerünk. Holinshed krónikájának ezt a részét, mint említettük, Morus Tamás könyvéből vette; ez pedig adatait VII. Henrik uralkodása alatt Morton bibornoktól nyerte, ki a jelen drámában mint elyi püspök szerepel, s a Lancaster háznak legbuzgóbb híve, Richardnak legnagyobb ellensége volt. Ily forrásból valószínűleg nem egészen tisztán fakadhatott a történeti igazság patakja, s hajjai a pártoskodásnak, a személyes gyűlöletnek némi iszapját is magukkal sodorhatták. Így épen nem bizonyos történetileg, hogy Clarence ellen Richard szötte volna a cselt, mely megejté. Az sem kétségtelen, hogy Gloster herczeg rögtön IV. Edvárd halála után vagy talán még előbb is a koronára tört volna; sőt inkább ő volt, ki york grófság nemeseit hűségű esküre bírta V. Edvárd iránt, s nem lehetetlen, hogy először saját biztosságának gondja kényszeríté föllépni a királyné rokonai, Rivers, Vaughan és Grey ellen.

Ennek a kérdésnek tisztázása azonban a történettudomány feladata; dramaturgiai szempontból a történeti alakok jellemzésénél nem annyira azt kell tekintenünk, milyenekül tűnteti el azokat a pártatlan és tisztán tudományos történeti kutatás, hanem inkább azt, miként maradtak meg a néphitben s a közönség meggyőződésében. És hogy a krónika e sötét vonásokkal terhelte túl Richard alakját és hogy ily módon vert gyökeret az angol nép képzeletében, ezért szinte hálával tartozhatunk a pártosságnak, mert ennek köszönhetjük azt az impozáns III. Richardot, melyet a meglevő vonásokból Shakspeare szelleme alkotott.

Elfogadta és feldolgozta mindazon színeket, melyeket a krónika nyújtott számára, híven ragaszkodván hozzá még az aprólékos külső részletekben is, mint például hogy Richard elmerültségében ajkait rágta vagy törét folytonosan húzgálta hüvelyéből. A krónika gonoszságot, irígységet, kíméletlenséget, kegyetlenséget, képmutatást tulajdonít Richardnak, de ezek mellett bátornak és eszesnek mondja. E vonásokból állítja össze Shakspeare is a maga Richardját; de míg a krónika egyszerűen egymás mellé állítja e tulajdonságokat, a költő egy élő és cselekvő alakban egyesíti. A mint a dráma cselekvényében átveszi a kész adatokat, de mesteri keze ad nekik formát, úgy ihleti meg teremtvő erejével a krónikástól elsorolt tulajdonságokat, s egy hatalmas élő alak cselekvésében állítja elénk.

Gloster, a későbbi III. Richard, már VI. Henrikben bemutatja magát s előre jelzi jövődő tetteit, midőn leszúrva a királyt (VI. Henrik. III. r. V. felv. 7. szín), így szól:

Ha van még benned csak egy szikra élet,

Le a pokolba! s mondd, én küldtelek,
Ki nem szeretett, félt s könyörült soha
...Gyakorta mondá, emlékszem, anyám,
Lábbal előre jöttem a világra.
...És úgy születtem: nyilván mutatá ez,
Hogy mardosó, hogy morgó eb legyek.
Ha testem az ég hát így formálta: lelkem
Egyenlő félszeggé pokol tegye.
Testvérem nincs, nincs egy testvérvonásom,
S szeretet, ez égi szó az ősz fejeknek,
Csak a hasonlók lelkében tanyázzon,
Bennem ne! Én csak én vagyok magam.
Clarence, vigyázz! elzárod a fényt előlem:
Sötét napot hozok reád ezért;
Jóslatokat sugdosva szerteszórok,
Hogy Eduárd remegjen élteért,
S hogy meggyógyuljon, halálod leszek.
Henrik király s hercegeje halva már:
Rajtad a sor! aztán a többiek.
Mi sem vagyok, míg minden nem leszek.

Ennek a pokoli programnak végrehajtása III. Richard drámája. Cselekvése eleitől végig arra tör, hogy megvalósítsa, a mit itt maga elé tűzött. Kezdi testvérén, Clarence herczegen, kit első áldozatul szemelt ki. Az áljóslattal csakugyan gyanakodóvá tette reá a királyt s képmutató száналommal nézi, mint vezetik börtönébe. „Elvégezém, hogy gazember leszek,” mondja magában. Nincs meg benne a kisebb szabású gonosztevők önámítása, önmagukkal szemben játszott képmutatása, melylyel saját maguk előtt mintegy igazolni akarják magukat, elcsavarva szándékaikat, szépítve tetteiket, midőn az erény színével akarják bemázolni, hogy magukat bolondítsák. Richard borzasztóan őszinte önmagával szemben s fölöslegesnek tartja magát ámítani. Nyíltan megmondja magának, hogy „csalfa, álnok és hűtlen,” s épen ebben az öntudatban van fölénye a többiek fölött, kik ellen harcol. Ezek sem az erény hősei; ellenkezőleg! talán, a két gyermek-királyfi kivételével, valamennyien képviselői, kisebb-nagyobb mértékben, a korszak romlottságának, s Gloster a mint egymásután kiirtja őket, nem az ártatlanokat öldöső Herodes benyomását teszi, hanem úgy lép fel, mint a pusztító vihar, melynek feladata elsöpörni az összegyülemlt szemetet s azután megsemmisülni. Ez az oka, hogy bármily sötét színekkel van rajzolva, még sem válik undorítóvá. Hősi bátorsága, szellemi felsősége, merész elhatározása magasan kiemeli alakját az őt körülvevő kicsinyes gonosztevők közül, s ha nem is nyeri meg rokonszenvünket, de lebilincseli érdeklődésünket; mert nem csupán a gonosz embert, hanem a kérlelhetetlen bosszú megtestesülését látjuk benne, azon bosszuét, melyet a kor bűnei, a pártviszály, a gyűlölködés, hangosan kihívtak maguk ellen. Clarence, Buckingham, Hastings, Rivers és a többi, nem ártatlan áldozatai egy dühöngő fenevad vérengzésének; mindnyájan saját egyéni hibáikért és a korszak bűneiért esnek el; s a legnagyobb gonosztevő, ki a bakó feladatát végzi köztük, öntudatlanul, akarata ellenére az örök igazság végrehajtója, ki véres munkájának befejeztével maga is elbukik, s az áldozatok halmaza fölött felhangzik a békesség szava, a pártviszályok kiengesztelése, és helyre áll a megzavart összhang.

Egy helyen sem lép fel oly szembetűnően Richard felsősége, mint ama rendkívüli, a világirodalomban páratlanul álló csodálatos jelenetben, melyet csak Shakspeare merészelhetett, csak az ő hatalmas keze tudott elfogadhatóvá tenni. Az a jelenet az, melyben Lady Anna ipa koporsóját kíséri és a koporsó mellett jegyesévé lesz férje és ipa gyilkosának. Szórol szóra ismételnünk kellene az egész jelenetet, ha meg akarnók magyarázni azt a lélektani utat, mely az asszony átkozódó ajkától gyűrűs újjához vezet; s ha ismételtük a költő szavait, fölöslegessé válik minden magyarázat, mert ezek maguk adják a legnagyobb magyarázatot. Mily feladatot végzett itt a költő, azt ő maga legjobban kifejezi Richard szavai által:

Volt nő valaha ily kedvben kérve meg?
Volt nő valaha ily kedvben nyerve meg?
...Hogy! Én, ki férjét s apját megölém,
Szívgyűlöletének végletén fogom meg;
Átokkal ajkán, könnyekkel szemén;
S míg Isten, lelke s minden gátamúl van,
Nincs más barátom, hogy elősegítsen,
Mint a sima ördög és színlő tekintet:
S megnyerni mégis – minden semmi ellen!

Ő maga tudja, milyen munka volt ez, midőn maró kiméletlenséggel gúnyolja magát és önnönmagában a bárgyú nőt, kit hízélgése meg tudott ejteni:

S mégis szemét im hozzám aljasítja,
Ki ez édes herczeg szép rügyét letörtem,
S őt gyászos ágyban özvegygyé tevém?
Hozzám, ki egy fél Edvárdot nem érek?
Hozzám, ki sántitok s félszeg vagyok?
Egy koldus pénzre herczegségemet!
Eddig személyem félreismerém:
Éltemre, ő azt véli, bár magam sem
Hiszem, hogy én csodaszép ember vagyok.

Mi volt az, mi behálózta a nő lelkét? Mi bírta arra, hogy elfogadja jeggyűrűjét férje gyilkolásának, a kit gyűlöl, átkoz, a kit az utálat neveivel halmoz el és leköp, a ki rút és félszeg léte érzékeit sem kábíthatja el, a ki nem is a szenvedély lángjával, ellenállhatatlan erejével támadja meg, hanem csak politikából, hideg számításból akarja megnyerni? Mi az, a mi a nőt legkönnyebben meg tudja ejteni? Shakspeare megfelelt már egyszer e kérdésre, midőn a Makranczos hölgy bűsz Katáját a hiúság által fogatja meg. Itt ugyanazt a feleletet adja. Valóban Lady Annát is az asszonyi hiúság ejti meg. Akármily utálatos e Richard, akármint gyűlöl őt, de hízeleg hiúságának, dicséri szépségét, sőt mi több, a legnagyobb hatalmat tulajdonítja neki maga fölött. Szépségének varázsát, birhatásának vágyát mondja minden bűne okának.

Szépsége volt ezen hatás oka:
Szépsége, a mely álmimban kísértett,
Kiölnöm a világot, csakhogy aztán
Egy édes órát éljek kebelén.

Hiába mondja Anna, hogy így „körmeivel akarná letépni a szépséget arczáról”: a mily bizonyos, hogy egy nő sem rútítja el magát szántszándékkal, épen oly igaz, hogy szépségének dicsérete mindig jól esik szívének s hajlandóvá teszi azt a dicsérő iránt. Hiába köp utálattal a kísértő felé, halálos méregnek kívánva köpését: a hízlgő „édesebb helyről nem kapott mérget soha;” hiába úzi maga elől a „piszkos varangyot,” mely megrontja szemét: a hízlgő csak az ő szép szemét emlegeti; hiába néz rá megvetéssel: a hízlgő nem képes helyén találni a gúnyt csókra termett ajkain. S így míg nyelve szidalmakat szór, szeméből harag és megvetés lövel: szívet lassan, észrevétlenül megfordítják a hízlgés ráhulló cseppjei, s már be van fejezve az átalakulás, midőn a nagy emberismerő, megragadva az alkalmas pillanatot, kezébe adja kardját: hadd döfje át vele szívet.

Nem, ne habozz: én öltem meg Henrik királyt;
De a te bájad volt, mi ingerelt.
Nem, tedd: megöltem ifjú Eduárdot;
De égi arczod volt, mi arra birt.

Anna elejti a kardot, s ezzel letette fegyverét, megadta magát. A mit még ezután mond, az már nem egyéb, mint a kaczérság vonakodása, s ennek is csakhamar vége van, midőn megengedi, hogy Richard kezére húzza jegygyűrűjét. Hálójába került a nagy képmutatónak, ki jól tudta, hogy a női szívet legkönnyebben hiúságánál fogva lehet megejteni.

Hatalmas szellemi felelősségét mutatja Richard minden viszonyában és mindenki iránt. Ő a dráma egyetlen cselekvő személye; a többiek bábok kezében, kiket tetszése szerint mozgat és összetör, ha nincs többé rájuk szüksége. Így tesz Buckinghammal, e jellemtelen udvaronczzal. Kedvében jár, rokonnak szólítja, tettet magát, mintha mindenben az ő tanácsa után járna, az ő eszköze volna és neki köszönné koronáját. És mily megvetéssel töri össze, midőn csak egy pillanatra akar „lélekzetet venni” a bűn meredek lejtőjén. Így játszik a királyi udvarral, a királyné rokonaival s ezek ellenségeivel, e „bangókkal”, kiket egymásra uszít, s egymás által söpörteti el őket útjából. Így játszik a polgárokkal, a lord mayorral s a tanácsosokkal, eljátszva nekik a képmutatás páratlan komédiáját, midőn két püspök között, áhitatos arczczal jelen meg előttök az erkélyen s magára kényszeríteti általok a királyi koronát. És mily félelmessé lesz egyszerre a jámbor képmutató, midőn nem tartja szükségesnek az álarczot, s helyén valónak véli egész borzasztóságában mutatni meg arczát, pusztító szenvedélyét, rettentő erélyét, hirtelen halálra hurczoltatva a meglepett Hastingset s a rémület dermedésébe ejtve az egész tanácsot. Csak akkor kezd hanyatlani felsőségi érzete, nyugodt önbizalma, midőn az ártatlan áldozatok, az ifjú királyfiak vére kiált bosszút fejére. A krónikás is megjegyzi, hogy a fiatal hercegek halála óta nem volt többé Richard királynak nyugodt éjszakája. A bosworthi csatát megelőző rémes álma, melyet Shakspeare ama csodálatos kísértet-jelenetben ad elő, meg van említve Holinshednél: „Híre járt, mondja a krónikás, hogy Richard azon éjjel borzasztó álmot látott. Mert úgy tetszett neki, hogy alvás közben iszonyú ördögi alakok fogták körül, melyek nem hagyták nyugodni.”

Itt áll be a drámai peripetia is. A király sorsa elérte tetőpontját s a meglódult kerekek rohamosan ragadják lefelé a lejtőn. Fejére nehezedik anyjának iszonyú átka s megszólal végre lelkiismerete, eléje tárva bűneit, nem többé azzal a tetszelgéssel, melylyel kedvtelve mondta magát azelőtt gazembernek, hanem borzadást és rettegést öntve szívébe.

Én gaz vagyok. Hazudok; nem vagyok.
Bolond, dicsérd magad; – bolond, ne hízelegj.
Tudtomnak ezerféle nyelve van,
És minden nyelv másféle szóba tör ki,
És minden szó elítél, mint gazembert
Hitetlen hitszegés legfőbb fokon,
Gyilkos gyilkosság legszörnyebb fokon,
Korláthoz tör s kiált: Bűnös! bűnös!
Kétségbesem. – Egy lélek sem szeret;
S egy lélek sem szán meg, ha meghalok.
De mért is szánna? hisz magam magamban
Se lelhetek szánást magam iránt

De a kétségbeesés nem teszi gyávává. Tehetetlenül vergődő, jajveszéklő gonosztevőtől megvetéssel fordulunk el s a bakóra bízunk az igazságszolgáltatást: Richard azon pillanatban lesz előttünk legnagyobb, midőn végzete alatt elbukik. Nagy erélye, rettenthetetlen bátorsága, szellemi felsősége itt teszi meg a végső erőfeszítést. Mennyi erő, mily lázító gúny, mily eltipró megvetés, az emberi szívnek és nemzeti hiúságnak mily magas ismerete, mily művészi felhasználása van a néhány sorban, melylyel katonáit a végső csatára buzdítja!

Gondoljátok meg, szembe kikkel álltok:
Afféle megszökött, kóbor szemétnép,
Bretagnei söpredék, bitang cselédek,
Kiket csömörlött országunk kihányt,
Veszett kalandra, bizonyos halálba.
Békén alvátok: ők nyugtalanítnak.
Ti földdel és szép nőekkel vagytok áldva:
Azt elvitáznák, míg ezt meggyaláznák.
... Verjétek el a jöttment rongy frankokat,
Ez éhenkórász életúntakat...
Ha már le kell győzetnünk: férfiak,
Ne e bretagnei fattyak győzzenek le,
Kiket saját honukban őseink
Leverték, aprítottak és tiportak,
Örök emlékül szégyent hagyva rájuk.

„Keblem ezer szívvel nagyobbodott!” kiált fel, midőn kirántva kardját, csapatainak élén az ellenségre rohan. De el kell buknia. Véget ért feladata, melyért a Gondviselés eddig megtűrte a földön. Kiirtá az angol nemzet testéből a pártoskodás engesztelhetetlen képviselőit s megnyitá az utat az egyetértés és összetartás tisztább legű tája felé. Akarata ellen eszköz volt a Gondviselés kezében s gonosz tetteivel jó cél előmozdítására szolgált. Az isten ostora befejezte munkáját s most összetörve hever a porban áldozatai mellett, tanulságul hagyva reánk, hogy mindnyájan különbség nélkül csak eszközök vagyunk a világot kormányzó örök Bölcsesség kezében.

CSIKY GERGELY